

Пахомов І. В., Супрун М. О.

Застосування засобів православної педагогіки у духовному вихованні засуджених та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України

Кожна педагогічна система спирається на певні духовно-моральні цінності. Історія українського народу свідчить, що саме православні цінності і традиції є основою його культури і моральності. Православна Церква впродовж тисячоліть плідно діяла з метою просвіти народу, створювала шедеври духовної культури, закладала основу народної освіти. Тому зараз відбувається повернення до основ православного світогляду та традицій, відроджується та розвивається православна педагогіка. Тому метою статті є визначення особливостей застосування засобів православної педагогіки у духовному вихованні засуджених та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України). Зараз в 148 установах ДКВС України тримається понад 60 тис. засуджених до арешту, позбавлення та обмеження волі, а також довічного позбавлення волі. Серед них біля 7 тис. засуджені на строк понад 10 років, понад 9 тис. – за умисне вбивство, біля 4 тис. – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження, понад 10 тис. – за розбій, грабіж та вимагання, біля 1 тис. – за зґвалтування, понад 5 тис. – за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. На обліку в 589 підрозділах пробації перебуває понад 77 тис. засуджених до кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та адміністративних стягнень. Діяльність ДКВС України забезпечують понад 37 тис. працівників¹

Головними завданнями ДКВС України є виправлення та ресоціалізація засуджених, головними засобами яких є соціально-виховна робота та громадський вплив (стаття 6 Кримінально-виконавчого кодексу України). Одним з напрямів соціально-виховної роботи із засудженими є духовне виховання засуджених (стаття 124 Кримінально-виконавчого кодексу України), а одним з напрямків громадської діяльності – залучення Церкви до роботи із засудженими (стаття 128 Кримінально-виконавчого кодексу України)²

2. Соціально-виховна робота із засудженими здійснюється в межах програм диференційованого виховного впливу, одна з яких – «Духовне відродження» – передбачає залучення засуджених до духовного виховання³

Православна педагогіка має багатовікову історію. Найбільший інтерес для нас представляють педагогічні погляди вчителів Церкви святих Климента Олександрійського⁴ та Іоанна Златоуста⁵, святителя Феофана Затворника⁶,

¹ Загальна характеристика ДКВС України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>

² Кримінально-виконавчий кодекс України, прийнятий 11.07.2003 р.: чинне законодавство із змінами та доповненнями. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

³ Про затвердження програм диференційованого впливу на засуджених: наказ Міністерства юстиції України №1418/5 від 16.05.2016

⁴ Климент Александрийский. Педагог. Афины: Уч.-экумен. центр ап. Павла, 1996. 201 с.

⁵ Святитель Иоанн Златоуст. Повне зібрання творів (у 12 томах). Москва: Ексмо, Т.І. 2017 р. 101 с.

митрополита Амфілохія (Радовича)⁷, видатних педагогів К. Д. Ушинського⁸, С. О. Рачинського⁹ та інших. У своїх працях усі вони одноставно визначають: педагогіка повинна базуватися на християнській основі.

Святий Климент Олександрійський (II сторіччя), один з перших керівників християнської школи в Олександрії, у своїй книзі «Педагог» визначає етапи християнської педагогіки: заклик до віри, привчання до життя по заповідям, тренування волі, облагороджування почуттів. І тільки після цього починається навчання високим істинам Одкровення, яке міститься у Священному Писанні. Справжнім Педагогом, вважає Климент Олександрійський, є Господь Ісус Христос¹⁰

К. Д. Ушинський зазначав, що «сучасна педагогіка виросла на християнському ґрунті, і для нас нехристиянська педагогіка є річ неймовірна – безголова потвора й діяльність без мети, захід без спонукання позаду і без результатів попереду... Виховання, насамперед, має бути християнським... Є лише один ідеал досконалості – це ідеал, наданий нам християнством. Воно дає життя і вказує найвищу мету будь-якому вихованню, воно ж і має служити для виховання джерелом світла та істини»¹¹.

В педагогічній системі С. О. Рачинського особливе значення мало навчання церковнослов'янської мови і церковного співу, що відкривало доступ до пізнання православного богослужіння і разом зі Святим Письмом і життями святих давало їжу розуму та почуттям¹².

На думку протоієрея Василя Зеньковського, «...мета виховання у світлі Православ'я – допомога у звільненні від влади гріха через благодатне заповнення Духом Святим, що знаходиться в Церкві, допомога в розкритті образу Божого... Підготувати людину до вічного життя з Богом, щоб земні дні не пропали даром і щоб смерть не була духовною катастрофою, а також до цього життя, тому що воно надає не тільки можливість придбати життя вічне, але й втратити його»¹³.

Окрім цього, в останній час з'являється значна кількість досліджень в галузі теорії та методики православної педагогіки (І. Багратион-Мухранелі¹⁴., А. Вихрущ¹⁵, Л. Зелінська¹⁶, А. Стрижев¹⁷, Е. Шестун¹⁸ та інші).

⁶ Святитель Феофан Затворник. Основы православного воспитания. Москва : Благовест. 29 с.

⁷ Митрополит Амфилохий (Радович). Основы православного воспитания. Пермь, 2000. 231 с.

⁸ Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти: Вибрані педагогічні твори. Київ : Педагогіка, Т.1. 213 с.

⁹ Рачинский С. А. Сельская школа. Москва : Педагогика, 1991. 121 с.

¹⁰ Климент Александрийский. Педагог. Афины: Уч.-экумен. центр ап. Павла, 1996. С. 51.

¹¹ Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти: Вибрані педагогічні твори. Київ : Педагогіка, Т.1. С. 69–70.

¹² Рачинский С. А. Сельская школа. Москва : Педагогика, 1991. С.25.

¹³ Зеньковский Василий, протоиерей. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. Клин : Христианская жизнь, 2002. С. 152–153.

¹⁴ Багратион-Мухранели И. Л. Православная педагогика. URL: <http://www.ortodossa-ambrogio.org/ru/ach20087/index.html>.

¹⁵ Вихрущ А. Основы християнської педагогіки. Тернопіль: Освіта, 1999. 168 с.

¹⁶ Зелінська Л. Пропозиції до курсу християнської педагогіки. Остріг, 2001. 15 с.

¹⁷ Стрижев А. Школа православного воспитания. Москва, 1999. 571 с.

¹⁸ Шестун Евгений, священник. Православная педагогика. Учебное пособие, издание второе. Москва : Православная педагогика. 2001. 560 с.

Вони стверджують, що відмінність православної педагогіки від інших педагогічних систем полягає в тому, що вона готує людину не тільки до повноцінного земного існування, але й до життя вічного. В своїй діяльності вона спирається на Церкву як містичний союз людини і Бога. Основою її є православне вчення та духовний досвід Церкви.

Мета православної педагогіки – воцерковлення людини, тобто введення її у життя Церкви, формування навичок духовного життя, сталого християнського світогляду, осмислення світу та людини в світлі Божественного Одкровення, розвиток духовних здібностей, виховання християнських почуттів та волі.

Православна педагогіка базується на Священному Писанні (як Старому, так і Новому Завіті) та на Священному Переданні (Діяння Соборів, творіння Святих Отців, досвід духовного християнського життя). Православна антропологія визнає реальність безсмертної душі людини та наявність темних та світлих духів (ангелів та демонів).

Важлива особливість православної педагогіки полягає в тому, що вона носить глибоко особистісний характер і звернена до свободи людини. Справжнім педагогом є Господь, а педагог є лише його помічником. Він покликаний допомогти людині увійти в життя Церкви так, щоб це життя стало її життям, допомогти духовному зростанню її душі. Виховання є початковим етапом спасіння душі через виконання християнських заповідей, яке забезпечує набуття духовних чеснот і знищення гріховних пристрастей.

Головними завданнями педагогіки є навчання, виховання та розвиток. В основі православного підходу до навчання лежить розуміння того, що знання не надаються, а набуваються, коли процес навчання направлений на готовність людини усвідомити, зрозуміти і вмістити Богом дані знання, коли ерудиція доповнюється інтуїцією, живим досвідом богоспілкування. Освіта не зводиться лише до доведення істини силою розуму, але й до пізнання істини як одкровення.

До основних принципів православної педагогіки відносяться: христоцентричність, еклесіоцентричність, антропоцентричність, любов, ієрархічність, педагогічна взаємодія, аскетизм.

Христоцентричність у православній педагогіці означає, що головним педагогом є Господь Ісус Христос, а педагог є лише його помічником, знаряддям у його руках. Під еклесіоцентричністю мається на увазі те, що педагогічний процес (навчання, виховання та розвиток) відбувається насамперед у Церкві в процесі воцерковлення людини. Антропоцентричність вимагає від педагога орієнтації на унікальну особистість, індивідуальний підхід до кожної людини.

Важливим принципом православної педагогіки є любов, без якої неможливий позитивний вплив на особистість. Згідно апостола Павлу: «Любов довготерпить, милосердствує, не задрить, не величається, не надимається, не поводить нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить!» (1 Кор.13, 4–7).

Принцип ієрархічності базується на православній антропології, де пріоритет надається формуванню духа, потім – душі, і наприкінці – тіла. Принцип педагогічної взаємодії означає конструктивне співробітництво усіх об'єктів та суб'єктів навчально-виховного процесу: самої особистості, православної громади (священнослужителів, мирян, чернецтво), закладів освіти (духовних та світських).

Важливим принципом православної педагогіки є аскетизм, який є основою духовного християнського життя. Від передбачає постійну духовну боротьбу з власними гріховними пристрастями (обжерливістю, блудом, сріблολюбством, гнівом, тугою, смутком) та формування християнських чеснот (лагідність, смирення, мужність, віру, надію, любов).

До засобів православної педагогіки відносяться:

Православна Церква (богослужіння, свята, духовні бесіди, таїнства, заняття недільної школи);

православна громада (спілкування з одновірцями, взаємодопомога, благодійність, паломництво, організація та проведення спільних заходів);

православна творчість самих людей (літературна, музична, художня, декоративно-прикладна);

ознайомлення з кращими зразками православної культури (художня, богослужбова та богословська література, церковний спів, православна авторська пісня, церковний та світський релігійних живопис, художні та документальні кіно- та відеофільми духовного змісту, твори декоративно-прикладного мистецтва);

• духовне життя (молитва, піст, участь у таїнствах, праця).

З метою визначення впливу цих засобів на особистість засуджених ми провели анкетування 459 засуджених – членів православних общин установ виконання покарань¹⁹

Щодо участі у богослужіннях, більшість православних засуджених (59,3%) вказали, що відвідують храм щотижня або частіше, 34,1% – щомісяця або частіше, 6,6% – рідше. Враховуючи, що всі респонденти – активні члени православних громад, можна передбачати, що неможливість регулярного відвідування храму обумовлена зовнішніми обставинами (графіком роботи храму або самого засудженого, частотою проведення богослужінь священником). Тобто, богослужіння є потужним засобом православної педагогіки для 93,4% опитаних засуджених.

Щодо участі у Таїнствах Церкви, майже половина (49,2%) опитаних засуджених вказали, що сповідаються щомісяця та частіше, 45,1% – під час багатоденних постів (чотири рази на рік), і лише 5,7% – рідше. Щодо Таїнства Причастя, майже половина опитаних засуджених (43,4%) вказали, що приймають причастя щомісяця та частіше, 39,3% – під час багатоденних постів, 14,1% – рідше, і 3,2% – не причащаються взагалі. Як бачимо, показники сповіді та причастя в цілому збігаються, тому що засуджені, які

¹⁹ Пахомов І. В., Супрун М. О. Православні цінності як чинник ресоціалізації засуджених. *Труди Київської Духовної Академії*. №25, 2016. С. 285–297.

регулярно сповідаються, як правило, і регулярно причащаються. Можемо зробити висновок, що Таїнство Сповіді є важливим засобом православної педагогіки для 93,3% опитаних засуджених, а Таїнство Причастя – для 82,7% респондентів.

Щодо духовних бесід священика та занять недільної школи, лише 11,6% опитаних православних засуджених вказали на регулярне проведення духовних бесід, а на заняття недільної школи вказали лише 4,2 % засуджених. Це свідчить про незначне застосування цих засобів православної педагогіки, хоча при ефективному їхньому застосуванні вони можуть суттєво впливати на формування православного світогляду у засуджених.

Окрім богослужінь, таїнств та духовних бесід, потужним засобом православної педагогіки є православна громада установи виконання покарань, яка є майже в кожній виправній установі. Але за даними анкетування лише половина опитаних православних засуджених (51,2%) вважають себе повноцінними членами громади, ще 37,8% приймають участь лише у деяких її заходах, 8,9% не вважають себе її членами, а 2,1% взагалі знаходяться

окремо від інших членів громади. Більшість засуджених (55,1%) бажають продовжувати підтримувати стосунки з іншими членами громади і після звільнення, але третина респондентів (38,1%) цього не бажає. Можливо, це свідчить про бажання навіть пригадувати відбування покарання, а можливо – негативні відносини з деякими членами громади. Це підтверджується тим, що 14,1% опитаних православних засуджених вказали на наявність конфліктних відносин в їх громадах, 47,9% – на наявність деяких непорозумінь, і лише – 38,0% – на безконфліктні доброзичливі стосунки.

Також майже половина респондентів (45,0%) вказали, що в їхній громаді є різні (як приємні, так і неприємні) люди, третина (33,5%) вказали на більшість приємних людей в громаді, але 21,5% вказали на переважання в їхній громаді неприємних для них людей. Переважна більшість опитаних (58,3%) в цілому задоволені ставленням до них з боку членів громади, тоді як третина (37,4%) незадоволені цими відносинами. Переважна більшість опитаних (61,2%) вважають, що в їхній громаді склалися традиції взаємної підтримки та допомоги, але третина респондентів (38,8%) так не вважають. Лише 6,7% опитаних вказують на відсутність конфліктів в їхній громаді, а 12,4% на те, що вони виникають часто. Щодо осіб, які більше впливають на життя православної громади, опитані засуджені, насамперед, назвали священика (35,2%) та засуджених-членів громади (32,8%). Інші особи (староста, адміністрація, інші особи) суттєво не впливають на життя громади. Тобто, православна громада є потужним засобом впливу лише для половини православних засуджених. Це свідчить про необхідність підвищення згуртованості православних засуджених, що можна зробити шляхом проведення спільних заходів: як богослужбових, так і позабогослужбових (недільна школа, відзначення свят, ремонтні роботи та роботи з благоустрою).

Також важливими засобами православної педагогіки є духовна творчість самих засуджених та ознайомлення їх з творами православного мистецтва (духовною літературою, живописом, архітектурою, музикою, декоративно-прикладним мистецтвом).

Анкетування показало, що лише деякі православні засуджені займаються духовною творчістю: створюють духовні вірші та прозу, пишуть картини та ікони, розписують храм, складають пісні, співають в церковному хорі, роблять елементи оздоблення храму)²⁰. Для всіх інших засуджених цей засіб православної педагогіки не є значущим.

Також не всі православні засуджені регулярно читають духовну літературу: найбільше читають Новий Завіт (45,3%), дещо менше Життя святих (34,1%), майже не читають Старий Завіт (12,5%), богословську літературу (5,2%), популярну православну літературу (11,6%), а 25,2% православних засуджених взагалі не читають духовну літературу. Це можна пояснити недостатністю духовної літератури у бібліотеках виправних установ або небажанням самих засуджених читати духовну літературу. Тобто, лише для половини опитаних засуджених духовна література є потужним засобом православної педагогіки.

Також могутніми засобами православної педагогіки є молитва та піст. Звісно, суворо дотримуватися гастрономічної складової посту у виправних закладах складно: засуджений не обирає меню їдальні, але молитовну складову посту засуджений може посилювати. Переважна більшість православних засуджених (61,1%) вказали, що моляться щодня (вранішні, вечірні молитви, молитви впродовж дня), хоч для цього не завжди можна знайти вільний час. Лише 28,3% респондентів моляться інколи (за необхідністю або за наявністю часу) впродовж дня, а 10,6% – лише під час богослужінь. Тобто, для переважної більшості православних засуджених молитва (як індивідуальна, так і соборна) є потужним засобом православної педагогіки.

Методи православної педагогіки аналогічні загальнопедагогічним, до яких відносяться:

методи формування свідомості (переконання, приклад, психолого-педагогічний вибух).

методи формування позитивної поведінки (привчання, вправа, доручення, вимога, контроль).

методи мотивації і стимулювання позитивної поведінки (критика, покарання, заохочення, довіра).

методи виявлення ступеню воцерковлення (спостереження, бесіда, інтерв'ювання, анкетування, аналіз поведінки, аналіз документації, тестування).

²⁰ Пахомов І. В. Творчість православних засуджених-рецидивістів. *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць*. Том 12. Випуск 4. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. С.210-217

Ці методи може застосовувати будь-яка православна людина (як клірик, так і мирянин), як індивідуально, так і в складі групи (громади). Як правило, застосування цих методів у виправних установ здійснюється як з боку священика (на це вказали 35,2% засуджених), так і з боку авторитетних членів громади (32,8% засуджених).

Серед методів формування свідомості найбільш часто застосовуються переконання та приклад інших засуджених, серед методів формування поведінки – привчання (до духовного життя) та доручення (як правило, з боку священика чи старости), серед методів мотивації та стимулювання поведінки – критика та довіра, серед методів вивчення засудженого – бесіда та аналіз поведінки (з боку священика), спостереження (з боку засуджених).

168

До форм православної педагогіки відносяться:

недільні школи при храмах;

гуртки по вивченню Святого Письма, творінь святих отців;

групи підготовки до таїнств (хрещення, сповіді, причастя);

православні курси катехизаторів;

курси із вивчення православного богослужіння, церковнослов'янської мови, церковного співу, храмового живопису;

мистецькі гуртки (літературний, художній, вокальний, декоративно-прикладний).

Ці форми ще недостатньо використовуються у пенітенціарній практиці: недільні школи існують лише у небагатьох установах виконання покарань (на це вказали 4,2% опитаних засуджених). Також майже відсутні гуртки по вивченню Святого Письма, творінь святих отців, хоча переважна більшість православних засуджених (74,8%) читають духовну літературу.

Досить багато засуджених в установах виконання покарань приймають Таїнство Хрещення, деякі регулярно сповідаються (49,2%) та причащаються (43,4%), але систематичної підготовки до них не проводиться: духовні бесіди та недільна школа проводяться лише у деяких установах виконання покарань (на це вказали 11,6% опитаних засуджених), тому засуджені не проходять необхідної катехизації. Покращити становище могли б катехизатори-миряни з волі чи засуджені, які мають відповідну підготовку та благословення священника.

Щодо вивчення православного богослужіння, церковнослов'янської мови, церковного співу, храмового живопису, ці форми православної педагогіки майже не проводяться в установах виконання покарань, хоча обізнаність засуджених щодо цих питань дуже низька. Покращити ситуацію могла б повноцінна недільна школа, де б викладалися ці питання.

Щодо мистецьких гуртків духовного спрямування (літературного, художнього, вокального, декоративно-прикладного), то їх також майже немає в установах виконання покарань. Духовною творчістю займаються поодинокі засуджені одноосібно, тому що мистецькі гуртки установи виконання покарань не духовного спрямування та мистецькі гуртки інших релігійних організацій (Християн віри євангельської, Євангельських християн-

баптистів, Адвентистів сьомого дня та ін.) не зовсім підходять православним засудженим.

Таким чином, форми православної педагогіки за кількістю засуджених можна поділити на індивідуальні (молитва, піст, духовна творчість), групові (мистецькі гуртки, недільна школа, спільні заходи православної громади) та масові (концерти православної пісні, лекції та бесіди на духовну тематику).

Щодо застосування засобів православної педагогіки у духовному вихованні персоналу ДКВС України, духовне виховання їх може проводитися в рамках виховної роботи з персоналом¹. Як правило, священнослужителі Української Православної Церкви проводять бесіди з персоналом на духовну тематику, консультування з особистих питань, молебні з нагоди церковних свят. Це сприяє вихованню персоналу в душі патріотизму, почуття любові до своєї Батьківщини, ДКВС України, народної культури, традицій, святинь, підвищує духовну та психологічну готовність виконувати свої обов'язки, формує у них позитивні моральні принципи поведінки в умовах несення служби.

Таким чином, головною метою православної педагогіки є підготовка людини до життя вічного через воцерковлення: введення її у життя Церкви, формування навичок духовного життя, сталого християнського світогляду, осмислення світу та людини в світлі Божественного Одкровення, розвиток духовних здібностей, виховання християнських почуттів та волі.

Серед засобів православної педагогіки в установах виконання покарань найчастіше використовуються: богослужіння, духовні бесіди, таїнства, заняття недільної школи, спільні заходи православної громади засуджених, творчість засуджених, ознайомлення з кращими зразками православної культури, молитва та піст.

Серед методів православної педагогіки в установах виконання покарань найбільш розповсюджені: переконання, приклад, привчання, доручення, критика, довіра, спостереження та бесіда. Серед форм православної педагогіки переважають індивідуальні (молитва, піст, духовна творчість).